

TOM COCKBURN

A feminista gondoskodási etika és a gyerekek¹

A tanulmány a feministák újabb érvelése mellett, hogy a „gondoskodás etikáját” (*ethic of care*)² meg kell különböztetni a hagyományos, jogokon alapuló etikától (*ethic of rights*). Azt vizsgálja, hogyan használható, miként alkalmazható a gondoskodás etikájának fogalma a gyermeki jogokkal kapcsolatban. A hagyományos, jogokon alapuló etika feminista kritikájának áttekintése után a szerző mellett érvel, hogy a fogalom csak bizonyos fenntartásokkal alkalmazható sikeresen a gyermekekkel kapcsolatban. Egyrészt arra figyelmeztet, hogy a gondoskodás kétarcú jelenség, másrészt arra, hogy ne értékeljük túl a gondozó nézőpontját a gondozottéval szemben. Arra is felhívja a figyelmünket, hogy a feminista gondoskodás etikája egy „szükségleteken alapuló” diskurzust indít el, ami a gyermeki jogok esetében nem megfelelő megközelítésmód. Végül, az igazságosság és egyenlőség fogalmát nem hagyhatjuk ki a politikai érvelésből; korlátaik figyelembe vételével stratégiai-
lag és részlegesen is használnunk kell ezeket. E figyelmeztetések ellenére a feminista gondoskodási etika konstruktív megközelítés a gyermeki jogok összefüggésében, mivel a felelősséget és a kapcsolatokat hangsúlyozza, a gondoskodásban rejlő kölcsönös függőséget, annak konkrét összefüggéseiben. A gyerekeket aktív társadalmi szereplőknek tekinti, akiknek saját hangjuk van, nem pusztán passzív befogadói a gondoskodásnak és a jogoknak. A tanulmány remélhetően hozzájárul a feminista gondoskodási etika korrekciójához és gazdagításához.

¹ Tom Cockburn: Children and the Feminist Ethic of Care, *Childhood* 2005; Vol 12(1): 71–89.

² Az angol 'care' szó gazdag jelentéstartománnyal rendelkezik: többek között gondozást, gondoskodást, törődést, aggodalmat is jelent. Ennek megfelelően a fordítási gyakorlat nem egységes: az 'ethic of care' kifejezést fordították már gondozási etikának, gondoskodási etikának, a törődés etikájának. Ebben a tanulmányban a *gondoskodás etikája*, vagy a *gondoskodási etika* kifejezést használok, mivel véleményem szerint ez adja vissza leginkább az eredeti jelentést. – A fordító megjegyzése.

A gyerekekről való gondoskodással több generáción keresztül sokat foglalkoztak elméleti szakemberek, újságírók, politikusok és oktatók. Az elmúlt húsz év során azonban újraértelmezték a gondoskodás fogalmát, kiváltképp a feministák. E cikkben elsősorban azzal foglalkozunk, hogy milyen módon vették magukra a nők a másokról való gondoskodás terhet (Graham, 1983), miért van olyan alacsony presztízse mind a hivatásszerűen, mind az informális módon végzett gondozásnak (Abbott és Wallace, 1990), és hogyan veszítették el a gondozók azt a jogot, hogy állampolgárságért folyamodjanak (Lister, 1998). Miközben nem *törvényszerű*, hogy a gondoskodást nők végezzék (vannak gondozó szerepet betöltő, gondozási munkát végző férfiak is), a gondoskodás mégis inkább az *egyik nemi szerephez* sorolható (Morgan, 1996). Sokat írtak arról, hogy míg a gondoskodó férfiakat egyre nagyobb rokonszenv övezi, egyre több támogatást kapnak, addig a női gondozókkal szemben ez egy fajta „természetes” szerepeltérítés (Dalley, 1988). A feministák az empirikus interpretációk terén lezajló újraértelmezéssel párhuzamosan kidolgozták saját, külön etikájukat, filozófiai és etikai szinten is.

Rögtön az elején ki kell jelentenünk, hogy a feminista gondoskodási etika nem egy homogén eszmerendszer. Van azonban néhány közös téma, mely különféle irányzatokban is megjelenik. A feministák első és talán legfontosabb gondolata az „elszigetelt individuum” kritikája, melyet a felvilágosodás (férfi) filozófusai képviseltek. Az ilyen módon felfogott egyén végig ott áll a modern liberális elméletek hátterében, az angol társadalmi szerződéselméletektől, a karteziánus és baconi ismeretelmélettől a kortárs liberális elméletalkotókig, beleértve azokat is, akikről Rawls (1999) ír. Az individualizmus kritikája természetesen a szociológia tudományának megkülönböztető jegye volt. A feministák azonban a közelmúltban olyan sajátos, egyedi gondolatokat és elképzeléseket hoztak be e vitába, melyek lényeges hatással voltak a gyermekkorral kapcsolatos szociológiai tanulmányokra. Ezek a gondolatok – ahogy az a feministák emancipációs törekvései alapján várható volt – jelentős hatást gyakoroltak a gyermeki jogokkal kapcsolatos politikai erőfeszítésekre is.

Carol Gilligan szerint a nemek közötti különbségek, valamint a nők alárendeltsége a férfiak és nők közötti morális erőkülönbségen alapul. Gilligan a következőket állítja:

A mások szükségletei iránti érzékenység, valamint az az elvárás, hogy magukra vegyék a gondoskodás felelősségét, azt eredményezte, hogy a nők nemcsak saját maguk, hanem mások hangját is figyelembe veszik, és más álláspontokat is mérlegelnek döntéseik során. A nők morális gyengesége, mely ítéleteik szétszórtságában és zavarosságában nyilvánul meg, ennek következtében elválaszthatatlan a nők morális erejétől, mivel mindenen előtt a kapcsolatokra és a felelősségre koncentrálnak (Gilligan, 1982, 16–17).

A nők az alapján ítélik meg magukat, hogy mennyire képesek másokról gondoskodni. Gilligan a következőképpen folytatja:

A nő a férfi életciklusában mint tápláló, gondoskodó, segítő társ jelent meg, aki szövögeti azokat a kapcsolati hálókat, amiket ugyanakkor használ is. De miközben a nők így gondoskodnak a férfiakra, a férfiak a pszichológiai fejlődéselméletekben (csakúgy, mint gazdasági szempontból) többnyire maguknak tulajdonították, vagy

leértékelték a gondoskodást. Ha az egyéni fejlődésre, az egyéni teljesítményre kerül a hangsúly, ami a felnőttkorra is kiterjed, az érettséget pedig egyenlőnek tekintik a személyes autonómiával, akkor a nők kapcsolati irányultsága inkább gyengének, mint emberi erőnek tűnik (Gilligan, 1982, 17).

Ezt követően olyan írók, mint Joan Tronto (1993) kidolgozták a „gondoskodás etikája” fogalmát, mely különbözik attól, amit Gilligan „jogokon alapuló etikának” nevezett, sőt ellentétben áll azzal. Ez három vonatkozásban nyilvánul meg: (1) a „gondoskodás etikája” másféle morális fel fogáson alapul, a felelősségeket és a kapcsolatokat hangsúlyozza inkább, nem a szabályokat és jogokat. (2) Konkrét szituációkhoz kötődik, nem absztrakt, és informális. A moralitás társadalmi szokásokhoz és gyakorlatokhoz kötődik, az emberek érzéseihöz és véleményéhez; a döntések ezek alapján születnek. (3) A gondoskodás etikája morális tevékenységként írható le, magát a gondoskodást jelenti inkább, mint követni való alapelveket. Tronto hangsúlyozza, hogy miközben a gondoskodás nemi jellegű, addig a gondoskodás etikája általánosabb beállítottság, ami nem korlátozódik a nők tevékenységére.

Véleményem szerint ez a három aspektus lehetőséget ad a továbbgondolásra, valamint arra, hogy a gondoskodás etikáját összekapcsoljuk a gyermekek érdekeivel és helyzetével. Deane Curtin (1991) egészében megkérdőjelezi a jogokon alapuló diskurzust, és a következő hat problémát nevezi meg vele kapcsolatban: az univerzalizmushoz kapcsolódik; az etikát nem annak összefüggéseiben kezeli; ellenségeskedést kelt; inkább az ember autonómiáját, nem pedig kapcsolatban élő mivoltát hangsúlyozza; objektivitásra és racionalitásra törekvése során megfélekedzik a tapasztalatokról; és végül mindezek egy megalapozatlan racionalizmusra támaszkodnak. E problémákat vizsgálom, valamint azt, hogy a jogokon alapuló diskurzus miként zárja ki a nőket és a gyerekeket. A következőkben bemutatom a feminizmuson belül a gondoskodás etikájával kapcsolatban zajló vitákat, és megfogalmazok néhány konceptuális finomítást, melyek ahhoz szükségesek, hogy a gyermekkorral kapcsolatos társadalmi tanulmányokat és a gyermekjogi megközelítést összhangba hozzuk. E viták középpontjában a gondoskodás kétarcúsága, a szükséglet alapú diskurzus veszélyei³ (Fraser and Gordon, 1994; Stephens, 1995), és az a követelmény áll, hogy a gyermeki jogok képviselte során megmaradjunk az egyenlőség és igazságosság értékeinél. Következtetésem az, hogy a jogokon alapuló diskurzust meg kell tartani a gondoskodás etikájával kapcsolatban. A feminista gondoskodási etika, mely az emberek közötti kölcsönös függőséget hangsúlyozza, új módon közelíti meg a gyerekek és az állampolgárság körüli vitákat (lásd Cockburn, 1998).

Mielőtt folytatnánk az érvelést, érdemes megkérdőjelezni azt a széles körben elterjedt feltevést, hogy mindig a felnőttek gondoskodnak a gyerekekről. A felnőttek és gyerekek közötti gondoskodó kapcsolatok összetettségének megértéséhez mindenképpen szembe kell szállnunk a gondo-

³ A „szükséget szenvedők” egy olyan konstrukció, amit olyanok hoznak létre, akik elég erősek ahhoz, hogy megoldásokat találjanak ki. Klasszikusan ebben benne van azoknak az elkülönítése, akik „érdemesek” vagy „érdemtelenek” bizonyos szolgáltatásokra vagy ellátásokra, melyek a huszadik században voltak jellemzőek (Fraser and Gordon, 1994).

zással összefüggő paternalizmussal, és fel kell ismernünk, hogy a gyerekek igényt formálhatnak arra, hogy igazságosak legyünk velük szemben. Nagy-Britanniában sok olyan példát tudunk mondani, mikor gyerekek gondoskodtak másokról, különösen, ha visszatekintünk a múltba. Lloyd de Mause (1974) történész szerint a 11. századtól (a legkorábbi értékelhető történeti forrásaink ekkortól kezdve vannak ebben a vonatkozásban) a 16. századig sok gyerek volt kénytelen gondoskodni kisebb testvéreiről. Az alacsony várható élettartam következtében valószínűsíthetjük, hogy a legtöbb fiattól (különösen a lányoktól) életük egy szakaszában elvárták, hogy ők legyenek kisebb testvéreik, beteg vagy sérült szüleik, családtagjaik elsődleges gondozói. Mi több, hét éves kortól sok gyerektől elvárták, hogy tanoncnak vagy szolgálónak menjen, ahol más családokról gondoskodott. Az első világháború előtt a háztartási alkalmazottak alkották a legnépesebb foglalkozási csoportot: több mint három millióan tartoztak ide. Sok lány, illetve asszony rövid ideig volt háztartási alkalmazott, míg férjhez nem ment, vagy valami értelmesebb munkát nem talált. Így feltételezhetjük, hogy valójában 12 (mikor befejezték az iskolát) és 18 éves koruk között voltak háztartási alkalmazottak.

Számottevő és egyre gyarapodó irodalom áll rendelkezésünkre a közösségben tevékenykedő informális segítők életéről és szükségleteiről (Ungerson, 1990), de sokkal kevesebbet írtak a gondoskodó gyerekekről. Az Egyesült Királyság 1990-es Háztartásvizsgálatának gondozókra vonatkozó adatai szerint országszerte 6,8 millió ember gondoskodott a betegekről, fogyatékossgal élőkéről és az idősekről (Office of Population Censuses and Surveys, 1992). Nehéz megmondani, hányan fiatalabbak közülük 18 évesnél. Parker (1992) becslése szerint azonban a 16–35 éves gondozók 17 százaléka már végzett valamilyen gondozási munkát a 16. születésnapja előtt, másképpen szólva, 212 000 ember 16 éves kora előtt már gondoskodott valakiről, közülük 68 000-en a szüleikről. Véleményem szerint ezek az adatok alábecsülik a valós értékeket, mivel még mindig vannak tabuk a gondoskodó gyerekekkel kapcsolatban; a civil szervezetek adatai szerint pedig sokkal magasabb ez a szám (Department of Health, 2003).

A gondoskodó gyerekekről nemcsak a hivatalos adatgyűjtés feledkezett meg, de az 1990-es évek közepéig alig említik őket a különféle szakpolitikák dokumentumaiban. Nem említi a gyermekeket mint gondozókat például a Nemzeti Egészségügyről és Községi Gondozásról szóló törvény (1990) sem, pedig azon a feltételezésen alapul, hogy meghallgatták a gondozókat, és gondoskodnak az igényeikről.

Vannak azonban olyan tanulmányok is, melyek elismerik, milyen fontos szerepet töltenek be a fiatal gondozók (Carers National Association, 1992). Tudományos vizsgálatokból is egyre többet tudunk arról, hogy milyen jelentősége van a gyerekek által végzett gondoskodásnak (lásd Aldridge and Becker, 1993; Becker, 1995). Becker és munkatársai (1998) megemlítik, hogy a 16 év alattiak körülbelül 23 százaléka olyan háztartásban él, ahol „egy ember napi tevékenységét krónikus fizikai vagy mentális problémák, betegség vagy fogyatékossg akadályozza” (Becker et al., 1998, 15).

Az elmúlt tíz évben így egyre inkább felismertük, hogy a gyerekek is aktív *gondozói* szerepet töltenek be, nem csak róluk gondoskodnak mások. Ez a felismerés a családtagokról gondoskodó gyerekekkel kapcsolatban

folytatott empirikus szociológiai vizsgálatok nyomán született (lásd pl. Dearder és Becker, 2000), valamint elméletben is átértékeltek azt a „munkát”, amit a gyerekek végeznek, miközben gondoskodnak magukról (Qvortup, 1985, 2001). Sőt, mi több, Faulstich Orellana (2001) érvelése szerint a gyermekek mint gondozók, érdekképviselőként is eljárnak, nemcsak családi helyzetben, hanem az iskolában, illetve a helyi lakóközösségben is. E tevékenység felismerése dilemmát okozott néhány feminista gondolkodónak, akik korábban a gyerekekre úgy tekintettek, mint akikről gondoskodni kell. Egyrészt azok a gyerekek és felnőttek, akikről gondoskodnak, egy társadalmi csoportot alkotnak, akik legitim és fontos érdekeket képviselnek, ami a gondoskodó nők társadalmi aktivitásának új dimenziójára hívhatja fel a figyelmet. Másrészt fontos felismerni a *különbséget* a jelenlegi feminista megközelítések és azok között, melyek a gyerekek gondozó tevékenységét az egyik nemhez tartozó tevékenységnek tekintették.

A gondoskodás etikájának felhasználása a jogokon alapuló etika kritikájára

Univerzalizmus

A feministák már régóta érvelnek a liberális, jogokon alapuló etika univerzalizmusa ellen (Plumwood, 1993), s helyette olyan etikát támogatnak, amely pluralista. A hagyományos, univerzalista érvek elsősorban a nyugati, középosztálybeli, fehérbőrű férfiak nézőpontját képviselik, de minden helyzetre ezt alkalmazzák. Az ilyen koncepciók megpróbálják a világot a saját képükre formálni, függetlenül attól, hogy valaki valóban egyetért-e ezzel a nézőponttal, vagy sem. Nancy Leys Stepan (1998, 29) például a következőképpen érvel: „Minden univerzalizmus (...) úgy keletkezik, hogy egy partikuláris nézőpont emelkedik az egyetemes rangjára, tehát az univerzális inklúzió egyszersmind mindig exklúziót is jelent”. Hasonlóképpen Seyla Benhabib (1992) szerint az univerzalista szerződéselméletek Thomas Hobbestól John Rawlsig azt eredményezték, hogy a nők tapasztalatait a *privát szférába* száműzték. A társadalmi szerződéselméletekben a „fontos másik” szerepét mindig férfiak töltik be, sohasem nők. A legtöbb feminista egy olyan képet fogad el a szelfről, mely a különbségeket ünnepli. A különbözőség, az emberi természet sokféleségének ilyenfajta elismerése összeegyeztethetetlen az univerzalizmussal.

Az univerzalizmussal való szembenállás Lawrence Kohlberg és Carol Gilligan vitájában fogalmazódott meg. Kohlberg érvelése szerint a barátság, a gondoskodás, és a kapcsolatok inkább személyes, mint morális kérdések. Kohlberg (1984) saját erkölcs-definícióját Thomas Hobbesnak a teológiai természet-felfogás elleni, korai támadásával kezdi. A modernitás kialakulásával az egyén és a világmindenség viszonya a *privát szférába* került. Azzal továbbá, hogy elkülönítették a nyilvános szférát a *privát szférától*, az *otthont*, a *háztartást* a *privát szférába* utalták, és irrelevánsnak tekintették a munka és a politika nyilvános világának zökkenőmentes működése szempontjából. Hobbes a *Filozófiai alapismeretek a kormányzatról és a társadalomról* című munkájában – elfogadhatatlanul – a következőket

állította: „tekintsük úgy, hogy a férfiak (...) épp most bújtak ki a földből, és mint a gombák, hirtelen teljes fejlettségben jelentek meg, anélkül, hogy bármilyen kapcsolatban lettek volna egymással” (idézi Benhabib, 1992, 156). Seyla Benhabib úgy tekinti ezt, mint „amikor egy nárcisztikus ember a világot a saját képmásának tekinti” (Benhabib, 1992, 156). Megjegyzi, hogy „különös világ az, ahol a fiúk férfiak, még mielőtt gyerekek lettek volna; olyan világ ez, ahol nincsenek sem anyák, sem lánytestvérek, sem feleségek” (Benhabib, 1992, 157).

Benhabib a szelf modern felfogását is támadja, ami konceptuálisan része annak, amit Rawls (1999) „általánosított másiknak” tekint. Az „általánosított másik” e felfogása szerint a férfiak elvben függetlenek

... a társadalomban elfoglalt helyüktől, osztályhelyzetüktől vagy státusuktól, és azt sem tudják, milyen szerencsájuk volt akkor, mikor azt érzte, az erőt és egyéb hasonló természetes képességeket elosztották. Senki sem tudja, mit tart jónak, nem ismeri racionális élettervezési részleteit, sem olyan lélektani sajátosságait, mint például a veszélyek kerülése, vagy az optimizmusra való hajlam (Benhabib, 1992, 161).

Az általánosított másik e felfogása szerint a szelf mentes az egyedi sajátosságoktól és elkülönült a társas élet, a másokkal való kapcsolatok mindennapi világától.

Benhabib Rawls (1999) „általánosított másik”⁴ felfogásával szemben, Gilligan követve amellet érvel, hogy a konkrét másikkal kapcsolatos információ nélkül nem tudjuk, hogy lehet-e általánosítani. Az „általánosított másik” fogalma azon az elven alapul, hogy minden ember morális lény, aki ugyanazokkal a morális jogokkal rendelkezik, ez alapján érvel és cselekszik, ez alapján alakul ki az igazságérzete és a jóról alkotott felfogása. Ezzel szemben a „konkrét másik” fogalma azt feltételezi, hogy minden morális személy egyedi ember, a maga élettörténetével, adottságaival, szükségleteivel és korlátaival. Fontos megkülönböztetés, hogy a „konkrét másik” egyértelműen a másokkal való kapcsolatok kontextusában van elhelyezve. Az „általánosított másik” felfogása a konkrét másokkal folytatott morális interakciót a privát szféra leértékelt világába száműzi. Így a nők és a gyerekek tevékenysége láthatatlanná válik egy univerzális erkölcsi elmélet számára. Benhabib érvelése szerint a „konkrét másik” feltételezésével:

... sem a gondoskodás, sem az igazság nem élvez elsőbbséget, holott mindkettő lényeges ahhoz, hogy a törekeny és dependens gyermekből autonóm felnőtt individuum alakulhasson ki. Nemcsak gyerekként, hanem felnőtt emberként is egyedi szükségleteink, érzelmeink és vágyaink vannak, sérülékenységünk is csak ránk jellemző. Hannah Arendt szavaival „emberi dolgok hálójában” fennakadva éljük le

⁴ Rawls *Az igazságosság elméletében* kétszer említi a gyerekeket. Először, mikor azt a kérdést teszi fel, hogy a gyerekekre is vonatkozik-e a társadalmi szerződés. Amellet érvel, hogy nem, a „háztartás feje” felelős értük. Másodszor a javak és az erkölcsök generációk közötti átadása összefüggéseiben beszél róluk. A gyerekek léte fontos ösztönző erő, hogy valaki tulajdont és jövedelmet szerezzen. A család az a hely, ahol a gyerekek szeretetre való képessége kialakul. A feminista kritikák megkérdőjelezzik, hogy erkölcsileg megalapozható-e a gyerekekre úgy tekinteni, mint akikkel szemben jogi követelésekkel lehet fellépni (English, 1977; Kearns, 1983).

az életünket, vagy ahogy Carol Gilligan fogalmaz: „gondoskodás és dependencia” (Benhabib, 1992, 189) hálózatában.

Én nem tekintem a felnőtteket feltétlenül „autonómoknak”, valamint „lényegileg törékenynek és dependensnek” a gyerekeket, ahogy Benhabib használja e fogalmakat a fenti részletben. Inkább úgy tekintek *mind* a gyerekekre, *mind* a felnőttekre, mint akik néha autonómak, máskor törékenyek és dependensek. Ugyanakkor a Benhabib által használt konkrét másik fogalma – szemben az általánosított másikkal – segíthet abban, hogy a gyerekek ügyét politikai elméletben is elhelyezhessük. A „konkrét másik” sokkal jobban illeszkedik a felelősséget, a kapcsolatokat, a bevett gyakorlatokat, szokásokat, érzéseket és cselekvéseket hangsúlyozó gondoskodás etikájához; más szóval a szelf olyan felfogásához, melyben az ténylegesen kapcsolódik a gyerekek, férfiak és nők mindennapi életéhez.

Kontextualizáció

A legtöbb feminista számára⁵ az etika liberális felfogása túlságosan formális, mivel az etikát és a jogokat neutrálisan, a kontextustól függetlenül kezeli és alkalmazza. A feminista etikai megközelítések ezzel szemben nagy hangsúlyt helyeznek a kontextusra. Ismét Benhabib szavait tekintve kiindulópontnak:

A nők etikai döntései sokkal jobban függenek a kontextustól; sokkal inkább elmerülnek a kapcsolatok és a narratívák részleteiben. Nem a gyengeség jele, vagy valamilyen hiányosság, hanem az erkölcsi érettség megnyilvánulása, hogy úgy tekintenek a szelfre, mint ami a más emberekkel való kapcsolatok hálózatába ágyazódik bele. Így egymás igényeinek figyelembe vétele, és az ezek kielégítésére való törekvés az erkölcsi növekedés és fejlődés hajtóereje (Benhabib, 1992, 149).

Benhabib érvelése szerint a kontextualitás hangsúlyozása kiemelkedő jelentőségű a gyermekkor szociológiai tanulmányozása során. A gyerekek szavai (csakúgy, mint a felnőttekéi) kapcsolatok hálójában jelennek meg: szülők, barátok, tanárok, társak, testvérek stb. között. Fontos felismerni, hogy a gyerekek lényeges szereplői ezeknek a hálózatoknak, és bármilyen – jogokra, szükségletekre vagy védelemre vonatkozó – döntést ebben a hálózatban kell elhelyeznünk. Ha ez nem így történik, akár a források, akár az absztrakt alapelvek szintjén, akkor ez a szociális hálózat kimerüléséhez vezet. A környezetre irányuló figyelem az itt és most érvényes kontextusba helyezi a gyereket, és nemcsak életének jövődőbeli összefüggéseit tárgyalja (kifejtését lásd Lee, 2001). A kontextualizmus révén megismerjük a gyerekek jelenlegi világát, és azokat a kérdéseket, melyek közvetlenül kötődnek jogaikhoz, szükségleteikhez és identitásukhoz, mely társadalmi kapcsolataikon alapul. A jogokon alapuló diskurzus a gyerekekben rejlő

⁵ El kell ismerni, hogy a feminista gondolkodásmód hosszú és összetett hagyományra tekint vissza. Sok olyan küzdelem során, mint például amit az egyenlő jogokért, az oktatás és a foglalkoztatás terén való egyenlő bánásmódért vívtak, a feministák az autonómia értékét hangsúlyozták (lásd Bryson, 1999).

jövőbeli lehetőségekkel számol, jelen időben nem tekinti őket morális szereplőknek.⁶ Az absztrakt univerzális jogok konkrét társadalmi környezetbe történő elhelyezése olyan feladat, melyhez sok idő szükséges, és sokat kell gondolkodni azon, hogy ez miként kivitelezhető. Kérdés ezek után, hogy a jogokon alapuló gondolkodók, mint Rawls, miért próbálnak meg a körülmények komplex összefüggései közül absztrakt szabályokat kiemelni? A szabályok és döntések kialakításakor egyértelműen a kontextus jelenti a kiindulópontot, és nem az a helyes megoldás, hogy szabályokat alkalmazunk a társadalmi kontextus „helytelen volta” esetén.

Szembenállás és kapcsolatokban gondolkodás

A jogokon alapuló megközelítés szembenállásra épül. Ha valamihez jogunk van, akkor követelést támaszthatunk valakivel szemben. A szerződéselméletek szerint személyiségünk léte összekapcsolódik azzal, hogy jogokkal rendelkezünk. A konfliktusban álló jogok miatt kialakuló erkölcsi dilemmákat leggyakrabban úgy oldjuk meg, hogy a magasabb rendű alapelvvel azonosulunk. A feminista megközelítések nem elsősorban az ember autonómiáját hangsúlyozzák, inkább azt a tulajdonságát tekintik fontosnak, hogy kapcsolatokban él. Ha az elméleti kiindulópont a kapcsolatokban élő ember, és nem a „gazdasági ember”, akkor úgy gondoljuk, hogy a szembenállás alárendelődik a magasabb értéket képviselő alapelveknek: a bizalomnak és az odafigyelő törődésnek. Virginia Held (1987, 1995) például azt a kritikát fogalmazza meg a társadalmi szerződéselméletekkel szemben, hogy elfogadják azt a feltételezést, hogy az emberi motiváció a „tulajdonosi individualizmuson” alapul (lásd még MacPherson kritikáját, 1962). Ugyanakkor viszont – például ha az anya–gyerek kapcsolatot nézzük – olyan reciprok viszonyt látunk, ami inkább a gondoskodáson és a dependencián, nem pedig a versengésen és az autonómián alapul. Az anya–gyerek kapcsolat esetében a kölcsönös respektus és az egyenlő értékűség lényegesebb, mint bármilyen, az egyenlő jogokon alapuló, szerződéses elveken nyugvó alapelv. Az erkölcsi értékek felsorolásának tartalmazniuk kell az együttműködést, az intimitást, a bizalmat, a kapcsolatot és a szenvedélyt, melyeket az erkölcsi érvelés során fontos forrásokként kell hangsúlyoznunk. Másodszor, Held érvelése szerint elsődleges morális alapelvként a be nem avatkozás nem kielégítő, mivel eleve kizárja a lehetőségét annak, hogy a dependencia kerüljön az erkölcsi megfontolások középpontjába. Harmadszor – érvel Held – az anya–gyerek kötelék fényt vet a személyes lét privát természetére, így az etikai érvelésnek a kapcsolatok, és az egyedivé válás folyamatából kell kiindulnia.

Más feministák arra figyelmeztetnek, hogy ez az alapelv nem vezethet egy „erkölcsi anyaság” kialakulásához, ahol az anyaság olyan kiemelkedő pontot jelent, melyről rá lehet látni más erkölcsi kérdésekre (Sevenhuijsen, 1998). A gondoskodásban szerzett tapasztalatok során valójában gyakran élünk át konfliktust, disszonanciát és ambivalenciát (erre a témára később

⁶ Marshall például, aki óriási hatást gyakorolt a jóléti állampolgáriság kialakulására 1945 után Nagy-Britanniában, a gyerekekről mint *potenciális* állampolgárokról, nem pedig mint itt és most aktív szereplőkről és jogalanyokról beszélt (Marshall, 1950).

még visszatérek). Az anya–gyerek kapcsolat felértékelése azt a veszélyt rejtí magában, hogy az etikai elméletbe újra visszacsempésszük a hagyományos nemi szerepeket és előfeltevéseket. Helddel szemben Rosemary Tong (1997) a barátságot tekinti az emberi kapcsolatokkal foglalkozó elméletek talán legjobb paradigmájának. Tong szerint a barátság a következőkön alapul:

... inkább a szükségleteken, mint a vágyon, inkább a szereteten, mint a kötelességérzeten, inkább a bizalmon, mint a félelmen; baráti kapcsolatokon, főként olyanokon, melyekben közösen csinálnak valamit és amelyek kölcsönös érzelmi kielégüléssel, esetleg anyagi támogatással járnak; mindazzal, amit az anya–gyerek kapcsolat nyújt, sőt, még többel... A tipikus anya–gyerek (vagy anyaszerepet betöltő személy–gyerek) kapcsolatból ritkán fejlődik ki ilyen barátság, ehelyett a legtöbbször – még ha rejtett módon is – megmarad egyenlőtlenek közötti kapcsolatnak (Tong, 1997, 48).

Lorraine Code (1995) a feminista gondoskodási etika két olyan alapelvét emelte ki, melyek elutasítják a szembenálláson és autonómián alapuló kiindulást. Ezek a következők: először is a feminista gondoskodási etika feltételezi, hogy elismerjük a másik ember különbözőségét, és eszerint kezeljük, valamint figyelembe vesszük a másik ember eltérő világszemléletét. Másodszor: a feminista gondoskodási etika feltételezi, hogy a szükségletek és a narratívák nem abszolút érvényűek, kontextustól függetlenek, hanem a maguk sajátos összefüggéseiben helyezkednek el, eszerint értelmezzük és ítéljük meg őket. Ez ellentétben áll azzal a nézőponttal, hogy az etikai ítéletek objektívek, racionálisak, és függetlenek a tapasztalatok érzelmi aspektusaitól. Ez az absztrakt férfi-modell ellentétben áll a konkrét nők, férfiak, lányok és fiúk tapasztalataival, akiknek az életét a másokkal való reális és jelentéstermi kapcsolatok jellemzik. Ezekben a tapasztalatokban ugyanúgy előfordul a dependencia, mint a jogok. Sevenhuijsen (1998, 22) érvelése szerint: „Mindenféle helyzetben előfordul gondoskodás, a gyerek-gondozásban és az intim kapcsolatokban, a szociális szolgáltatásokban és az oktatásban, valamint a politikai eszmecserék során is.” Így „az absztrakt autonómia valójában nem veszi figyelembe azt, ami a gondoskodást az emberi élet részévé teszi, tudniillik nem néz szembe azzal, hogy minden ember sérülékeny, dependens és véges, és mindennapi életünk során mindannyiunknak meg kell találnunk a módját, hogy az ebből fakadó problémákkal megbirkózzunk, és kialakítsuk azokat az értékeket, melyek közös és egyéni életünket irányítják” (Sevenhuijsen, 1998, 28).

Testi vonatkozások

A jogon alapuló diskurzus a racionális vonatkozásokat hangsúlyozza; a testről, a testi vonatkozásokról megfeledkezik. A feministák sokáig hangsúlyozták, hogy a nőket a testi vonatkozásokkal azonosították (Bordo, 1989). A látszólag testetlen, autonóm szubjektum, aki hatalmat gyakorol, kizárja a szelfből az emberi élet sérülékeny területeit, például a születést, a nevelést, a bizonytalanságot, a sérülékenységet és a kétértelműséget. Valójában a feministák hívták fel a figyelmet arra, hogy a nemi és raszsi hovatartozás reprezentációja hogyan kapcsolódik a „természetadta”

minőségekhez. Az ilyen test-ábrázolás néhány ember-csoportra úgy tekintett, mint akik kevesebbet érnek, vagy nem is emberek. Így a testi vonatkozások figyelembe vételének története hasonló vonásokat mutat az állampolgáriság történetével, ennek korlátaival együtt. Nancy Leys Stepan a következőképpen érvel: „Nem véletlen, hogy a (rasszi értelemben használt) »faj«, illetve a »nem« modern, elsődlegesen biológiai fogalma a 18. században alakult ki, amikor az individuális ember fogalma, a jogok individuális tulajdonosának koncepciója is kialakult” (Leys Stepan, 1998, 30). A nemi és rasszi különbségek lételméleti megközelítése az egyes csoportokat elkülönültnek tekinti, és a normának tekintett fehér férfitől való eltérésük szerint írja le őket. Így ez a felfogás bizonyos közösségeket és individuumokat a szabadság, az egyenlőség és a jogok liberális univerzumán kívülre utal. Nem mindenki, *különösen* például a gyerekek sem, tudnak magukra, mint absztrakt individuumokra tekinteni.

A feministák meggyőzően érvelnek amellett, hogy az emberi különbségekkel foglalkozó tudomány nem a múlthoz tartozik, hanem olyan jelenség, melyet a tudományos gyakorlatban nap mint nap újraalkotunk. Az ilyen tudományos megközelítések szerint a gyerekek lételméleti szempontból alapvetően különböznek a felnőttektől. A feministák itt ismét fontos érveket hoznak amellett, hogy minden természeti tény társadalmi tény is, mely annak a társadalomnak az értékeit tükrözi, melyben létrejött, így ezek jelentése sem változatlan. A testre irányuló figyelem, annak történeti és tudományos aspektusai megmutatkoznak abban, ahogy a biológia és a pszichológia a közelmúltban újraértékelték a gyermekkort (Hendrick, 1997). A gyermeki testről való gondolkodás során olyan fogalmakat vezettek be, mint „fejlődés”, „iskolázás”, „gyermekgyógyászat”, amelyek a gyermek és a felnőtt test közötti különbséget hangsúlyozzák. Röviden: aki holisztikus és pozitív képet akar adni a gyerekekről, annak óvatosan kell kezelnie az olyan diskurzust, amely megfeleldezik az említett testi vonatkozásokról.

A feminista gondoskodási etika alkalmazása

A feminista gondoskodási etika meglehetősen sok vitát váltott ki a feminista elméletalkotók körében. Érdekes módon e viták megmutatják, milyen korlátai vannak a gondoskodási etika gyermekekre vonatkozó alkalmazásának. Leginkább a következő pontokon kell a finomhangolást elvégezni: (1) a gondoskodás kétarcú jellegével kapcsolatosan, valamint azokon a pontokon, ahol felmerül a veszélye annak, hogy (2) a szükséglet alapú diskurzussal hozzák kapcsolatba, valamint (3) kimarad a politikai érvelésből az igazságosság és az egyenlőség.

A gondoskodás kétarcúsága

Ahogy már a cikk elején is említettem, egyre inkább felismerik, hogy a gondoskodás kétarcú jelenség. Hilary Graham (1991) például bemutatja, hogy a feminista elmélet egészen az 1990-es évekig a fehér, középosztálybeli nő álláspontját fogadta el. A feminista elméletalkotók a saját, szemé-

lyes problémáikat tanulmányozták, melyek a születés vagy házasság révén hozzájuk kapcsolódó személyekről való gondoskodás során merültek fel. A hozzátartozókról való gondoskodást mint fizetetlen munkát konceptuálisan *kizárólag* a társadalmi nemek összefüggéseiben tárgyalták. Ez a fókusz azonban nem feltétlenül alkalmazható egy olyan elemzésben, mely a faji és az osztály szerinti hovatartozást is figyelembe veszi. A fekete nők tapasztalatait például a történelem során a „koloniális munkamegosztási rendszer” alakította, ahol a fekete nők családjukon kívül végzett munkája elsőbbséget kapott saját családjuk szükségleteivel szemben. A fekete nők tapasztalatait nem az alakította, hogy gondoskodni tudtak a családjukról, inkább épp ennek az ellenkezőjét éltek át (Spelman, 1991).⁷

A gondoskodás fogalmát hozzá kell illeszteni a különféle erkölcsi elméletek ideológiai funkcióihoz. A csoportok között a hatalom, illetve a hatalomnélküliség mindent átható strukturális viszonyai többnyire e kapcsolatok fenntartását támogatják ideológiai szempontból. A gondoskodással kapcsolatos diskurzusok azzal a veszéllyel járnak, hogy ideológiai célokra használják fel őket, úgy, hogy a „különbségeket” a domináns csoport érdekeinek megfelelően határozzák meg. Narayan érvelése szerint „Különös figyelmet kell fordítanunk arra, hogy ki definiálja a sérülékenység, és a képességek szerinti különbségek fogalmát, valamint ezek gyakorlati következményeit, mivel e téma *küzdőterületnek* minősül” (Narayan, 1995, 136). A gondoskodás fogalmát továbbá – miként azt Fox (1995) bizonyítja – lehet úgy használni, hogy a pozitív, megerősítő és képessé tevő vonások dominálnak, de ellenkezőképpen: a birtoklás, a kontrollálás eszközének is lehet tekinteni.

Másodszor: az utóbbi időkig a feminista kutatás inkább a gondoskodó személyre irányult, mint arra, akiről gondoskodnak. Így aztán nagyon kevés szó esett a gondoskodás folyamatában kialakuló kapcsolatokról. A fogyatékossgal kapcsolatos kritikái, illetve radikális politikák szembeálltak ezzel a trenddel, még azok is, melyek a fogyatékossgal feminista megközelítést képviselik (Lloyd, 2001; Morris, 1996), valamint a leszbikus elméletalkotók is (Aronson, 1998). Ezek nagyon fontos beavatkozások voltak, ezzel vált először hallhatóvá a gondozott hangja, a korábbi „hangtalan” kapcsolattal szemben. Arra is felhívták a figyelmet, hogy a gondoskodás gyakran néhány értékes szociális készség elvesztéséhez, és fokozott dependencia-érzéshez vezethet. Anita Silvers (1995) szerint a fogyatékossgal élő emberek esetében a gondoskodás etikája a gondoskodó nézőpontját hangsúlyozza, a gondozott rovására. Ebben a kapcsolatban a gondozottnak inkompetensnek kell mutatkoznia, még akkor is, ha kompetensebb gondozójánál. Sőt, a gondozottnak alárendelődő és engedékeny viselkedést kell tanúsítania a gondozójával szemben. Ez a fajta kapcsolat rendkívül egyenlőtlen; az egyenlőség alapelvének kihagyásától pedig nem lesz több érvük a gondozottnak. Silvers szerint

Nem szünteti meg, sőt még elnyomóbb paternalizmushoz vezethet, ha az egyenlőségen alapuló etikát a gondoskodás etikájára cseréljük. Megerthetjük ezt a különbséget, ha megjegyezzük, hogy még az önkéntességen alapuló segítő kap-

⁷ A faji, osztály szerinti, valamint a nemi hovatartozás és a gondoskodás konstrukciójának összefüggéseit részletesen tárgyalja Nakano Glenn (2002).

csolatok is aszimmetrikusak. A gondozó döntheti el, hogyan nyújt segítséget, de a gondozott nem választhatja meg, hogyan segítsék; a felajánlott segítség visszautasítása a segítség, és a segítő kapcsolat elvesztését is jelentheti. Ha valaki elsősorban a kapott segítség révén kapcsolódik másokhoz, akkor ez azt jelenti, hogy alárendeli saját döntéseit a gondozóénak, legalábbis amennyiben a segített pozíciójában marad (Silvers, 1995, 40–1).

A gondoskodás kétarcúságának felismerése rendkívül fontos a gyerekek iskolai és családi tapasztalatainak megértéséhez is. A gyerekek és a szülők jól ismerik a gondoskodás során felmerülő konfliktusokat és ellentmondásokat. A kevésbé kompetens gyerekek több segítséget igényelnek, mint a kompetensebbek, és ez sokféle sérelem forrása lehet a családokban, különösen az anyák és gyerekeik között. Ez olyan tényező, mely hiányzik a Virginia Held etikai megfontolásainak alapját jelentő, idealizált anyagyerek kapcsolatból.

A szükségleten alapuló politikák

Néhány feminista szerint az egyenlőség felvilágosodásból származó hagyománya uniformizálja az erkölcsi szereplőket, és megfosztja őket egyedi jellegzetességeiktől (Heldke, 1988; McLaughlin, 2003). Szerintük az egyenlőség nyugati tradíciója a rasszi, kulturális, a biológiai (szexuális) és társadalmi nemi (gender) hovatartozást, valamint az életkort nem tekinti az eltérő identitások hiteles megkülönböztető jegyeinek. Az egyenlőségen alapuló etika megfosztja az egyes embereket egyedi megkülönböztető jegyeiktől, és gyakran másokkal közös különös jegyeiktől; univerzális és egyforma személyiséget feltételez. A multikulturalizmus néhány elmélete valójában az elnyomás egyik fajtájának tekinti a különbségek ignorálását (Taylor, 1992).

Az univerzális egalitáriánus etikán alapuló igazságérzet egy „semleges” nézőpontot hoz létre arra vonatkozóan, hogy mi az egyenlőség megfelelő szintje. De hogy lehet ez a nézőpont „semleges”? Semlegesség helyett azt látjuk, hogy a domináns csoportok hogyan próbálják saját nézőpontjukat és érdekeiket úgy feltüntetni, mintha az „mindenki” univerzális nézőpontja lenne. Azokat, akik nem felelnek meg ennek a nézőpontnak – ilyenek például a gyerekek – tehernek, vagy „alacsonyabb rendű” lénynak tartják. Egyes feminista filozófusok, például Iris Marion Young (1990) a különbözőséget választják, ahelyett, hogy elvonatkoztatnának a személyes jellemzőktől, és arra ösztönöznek mindenkit, hogy ők is így ítéljék meg a többieket. A különbség itt nem a társadalmi igazságosság akadályaként, hanem annak eszközeként jelenik meg. Young szerint egy csoport társadalmi állása annál inkább emelkedni fog, minél inkább értékesnek és fontosnak mutatjuk be a hagyományosan elítélt vonásaikat.

Ez azonban nem mindig van így. Martha Minnow (1990) szerint a másággal kapcsolatos dilemma mélyen gyökerezik, és ha valaki egy negatív címkével ellátott csoporthoz tartozik, azt gyakran – elkerülhetetlenül – elítélő jelzőkkel fogják illetni. Így a különbség sokszor devianciát jelent, nem csak „különbözőséget”. Thorne (1987) világosan kifejti, hogy a gyerekeket a felnőttekkel szembeni eltéréseik alapján határozzák meg. Valójában a

gyerekeket éppen a domináns csoport által önmagában értékesnek tartott jellemzők ellentételeivel definiálják. A 13. századtól kezdve széles körben elfogadott az a nézet, hogy inkább a javukra válik kényeztetni, mentesíteni bizonyos dolgoktól, védelmezni, illetve speciálisan védett helyen elhelyezni őket, mint egyenlően bánni velük. Talán ha feltesszük azt a kérdést, hogy miért kell bizonyos embereknek védelem, az rávilágít az egyenlő és az eltérő bánásmód közötti különbségre. Charles Taylor a *Multikulturalizmus és az elismerés politikája* című esszéjében amellet érvel, hogy az „egyenlőség univerzális emberi lehetőség, olyan képesség, mellyel minden ember rendelkezik” (Taylor, 1992, 41). Ez azt is jelenti azonban, hogy a gyerekekben rejlő emberi lehetőségeket felismerjük most, a jelenben? Vagy a gyermek morális értéke olyasmi, ami csak a jövőben realizálódik? Rengeteg tanulmány szól a „gyerekkor új szociológiájáról”, melyekből jól látszik a gyerekek erkölcsi leértékelése (lásd Mayall, 2002).

A gondozó és a gondozott kapcsolata mindig egy adott társadalmi és történeti kontextusba ágyazódik bele. A gondoskodás etikájáról írók közül néhányan – például Tronto (1993) is – olyan politika mellett érvelnek, mely tekintetbe veszi a *szükségleteket*. Ebben az összefüggésben a történelem során olyan konstrukciók jelentek meg, hogy vannak a gondoskodásra „érdemesek”, és arra érdemtelenek (Fraser and Gordon, 1994). Ezek természetesen a gondoskodók, és nem a gondozottak konstrukciói. A hátrányos helyzetűeket *lényegileg* hibásnak tartották, és ezt az idők során a gyakorlat meg is erősítette.

A gondoskodás nézőpontjának hangsúlyozásával Gilligan, Tronto és Held munkái erőteljesen felhívják a figyelmünket a jogokon alapuló diskurzus hiányosságaira. A gondoskodás perspektívája jó alapot ad ahhoz is, hogy olyan fogalmakról gondolkodjunk, mint a jogok és az igazságosság. Más szerzők – mint például Tronto (1993) – ugyanakkor a szükségletekre érzékeny politika mellett érvelnek, a gondoskodó nézőpontjából. Ennek következtében a gondozottakat *kizárólag* dependensnek tekintik. Martin Woodhead (1990, 1997) különféle veszélyekre hívja fel a figyelmünket, melyek felbukkanhatnak, ha a gyermeki jogokat szükséglet-alapú megközelítésben tárgyaljuk. Érvei azzal kapcsolatosak, hogy a családok, szakértők, és a szolgáltatás-nyújtók határozzák meg azokat az erőviszonyokat, melyekben eldől, melyek a helyénvaló „szükségletek”, és a gyerekeknek nagyon kis terük marad saját kontextusuk meghatározására. Másodszor, a „gyermeki szükségletekről” szóló, természetesnek tűnő állítások nem szükségszerűen egyeznek meg a „szükségletek” fogalmának más történeti, illetve kulturális koncepciójával. Így ha a gyerekek szükségleteit egy olyan feminista gondoskodási etika alapján határozzuk meg, mely a gyerekeket gondozottaknak tekinti, akkor az a veszély áll elő, hogy ezeket a gyermeki természet velejárójának, és nem időleges és epizódyszerű jellemzőknek tekintjük. A gondoskodó gyerekekről szóló tanulmányok inkább azt mutatják, hogy a gyerekek nem szenvednek „hamis érettségtől”, gondoskodásuk nem „diszfunkcionális” (Frank, 1995), hanem inkább szeretnének némi felelősséget vállalni, és az általuk végzett gondoskodást a családi élet fontos részének tekinteni (Jones et al., 2002, Thomas et al., 2001). Ebből a szempontból a gyerekeket nem tekinthetjük kizárólag a szüleiktől függőknak, hanem a gondozó–gondozott kapcsolatot a maga komplexitásában kell vizsgálnunk. A feminista gondoskodási etika azonban nem

csak a gondozó perspektíváját veszi át, hanem azokét is, akiket hagyományosan gondozottaknak tekintenek, mint például a gyerekek (vagy a fogyatékkal élő emberek), és ez feljogosítja arra, hogy a dependencia fogalmát a maga komplexitásában értelmezze. A vitákból eddig egyértelműen kiderült, hogy mindazoknak, akikről a „szükségleten alapuló diskurzusokban” szó van, akik különbözőek, sőt ennek megfelelő szükségleteik vannak⁸, helyük van a feminista gondoskodási etikában, és újra kell gondolni a dependencia fogalmát abban a felfogásban, mely a különbséget, a sokféleséget ünnepli.

A jogok és az etika egyes dimenziói néhány esetben – ahogy Narayan (1995, 139) mondja – „elégletes alapot” adnak arra, hogy a gondoskodás megfelelő legyen. A jogok, az igazságosság és az egyenlőség fogalmát tehát tovább kell gondolni mindazok fényében, amit a feminista gondoskodási etika hozott napvilágra.

A gyerekek, a gondoskodás etikája, az igazságosság és az egyenlőség

Ebben a részben az etikával és az erkölccsel kapcsolatos kétféle megközelítést mutatunk be és hasonlítunk össze, valamint azt, hogy miként viszonyulnak ezek a gyerekek érdekeihez. Az egyenlőségen alapuló etika a társadalmi befogadást, és az egyes emberek közötti egyenlőséget helyezi előtérbe. A nyugati felvilágosodás e hosszú ideje fennálló tradícióját kritizálják az etikát és az erkölcsöt a gondoskodás alapelveire építők, azzal, hogy érzéketlen a különbségekre. Mint láthattuk, különösen a feministák érvelnek a mellett, hogy egy ilyen, az univerzális befogadásra irányuló nyomás marginalizálja azokat, akiket nem lehet belemosni ebbe a domináns befogadásba. Így a feministák egy olyan etikai rendszert alakítottak ki, amely magasabb értékűnek tekinti a gondoskodást és a bizalmat, mint az egyenlőséget. Ebben az etikai gondolkodási keretben elismerik azokat a különböző kapcsolati jegyeket, melyeket egy etikai gondolatrendszernek tartalmaznia kell. Mivel a különböző csoportok eltérő mértékben dependensek, sérülékenyek, illetve különféle sajátos igényeik vannak, egy olyan etikai megközelítés, mely uniformitást próbál bevezetni nem egyforma szereplők között, irrelevánsnak, vagy a legjobb esetben is marginálisnak tekinthető.

Virginia Held (1987, 1995) szerint az igazságosság koncepciója, annak ellenére, hogy fontos morális érték, nem feltétlenül szükséges, mivel meglehetősen jó színvonalú élet folytatható nélküle. Szerinte a gondoskodás a tekintélyen alapuló családi kapcsolatokban elengedhetetlen feltétel, ugyanítt az igazságosságnak igen csekély jelentősége van. Ugyanakkor sok olyan család van, amely olyan igazságtalanul működik, hogy emiatt nem tudnak megfelelően gondoskodni egymásról. Narayan (1995) egy extrém példát hoz Indiából, ahol a lánygyerekeket megölték, így biztosítva, hogy a fiúgyerekeknek jobb esélyeik legyenek. Ezekben a lányos családokban az igazságosság tökéletesen hiányzik; a fiúkkal szemben a lányok nem fognak felnőni és felnőtt jogokkal rendelkezni. Másrésről

⁸ Woodhead megjegyzi, hogy óvatosan kell ugyan kezelni a szükségleten alapuló diskurzusokat, ennek ellenére a gyerekeknek *szükségük van* szeretetre, megértésre.

viszont Claudia Card (1990) mellett érvel, hogy a gondoskodás etikája az olyan kapcsolatokat is értékesnek tartja, ahol a gondoskodót súlyosan bántalmazza a gondozott, vagy más családtagok, akik a gondoskodás folyamatában nem vesznek részt.

Marilyn Freedman írja, hogy „a gondoskodás még a hasonló morális elveket valló személyiségek között is kizsákmányolássá, elnyomássá válhat” (Freedman, 1987, 96). Az erkölcsi függőségen alapuló kapcsolatokban működő bizalom nem mindig olyan tartós, mint a szerződésen alapulóknál. A függőség nem lehet elfogadható alapja az erkölcsnek. Így azoknál a gyerekeknél, akik csak alkalmasszerűen vannak elhelyezve hasonló morális személyiségű felnőttek között, az igazságosság és egyenlőség kérdése fontossá válik. A gondoskodás etikájának egyes elméletei szerint a szülők és a gyermekek egymás iránti természetes ragaszkodása alkotja az erkölcs alapját. Ezek az irányzatok elutasítják az egyenlőségen vagy a pártatlanságon alapuló erkölcsi döntéseket, mivel ezek elszemélytelenítik, „szituációtól függővé” teszik az olyan kritériumok érvényesülését, mint a kölcsönösség, a szolidaritás és a bizalom. Az egyenlőségen, illetve pártatlanságon alapuló kritériumok feladása azonban érvényteleníti a gondozottaknak a gondoskodókkal szembeni kapcsolatára vonatkozó érveit. A gondoskodók és a gondozottak közötti viták során nagyon fontos, hogy a gondozottak párhuzamba állíthassák, összehasonlíthassák a gondoskodást más kapcsolatokkal. A gyerekeknek, illetve a gyerekek képviselőinek tudniuk kell absztrakt alapelvekre hivatkozni (a körülöttük zajló filozófiai viták ellenére), ha ez a gyerekek helyzetének javulásához vezet, vagy egyenlőbbé teszi a gondozóval való kapcsolatot. Valójában ugyanarról van itt szó, mint ami gyakran szabályokban és jogokban, absztrakt alapelvekben fogalmazódik meg (ilyen pl. az ENSZ gyermekjogi egyezménye, a *Nem-véletlen sérülések kritériumai*, a nagy-britanniai 1989-es *Törvény a gyerekekről* stb.), és amit életszerűen kell alkalmazni a gyerekek érdekeinek érvényesítése érdekében.

Azok az emberek, akiket lényegileg tökéletlennek tartanak, nehéznek találhatják a mások – esetleg éppen a gondozók – által rájuk ragasztott címkét leszedni. Így a gyerekek csak akkor lehetnek tudatában a maguk hátrányos helyzetének, ha értékelni tudják az „odakint”, a kétszemélyes gondozói kapcsolaton kívül folyó gyakorlatot. A szabály-alapú megközelítések segíthetnek más helyzetekből származó elemeket találni (Curtin, 1991).

Következtetések

Összefoglalásképpen tehát elmondhatjuk, hogy a feminista gondoskodás etikája új elemekkel segíti a gyerekek világának és társadalomban elfoglalt helyzetének jobb megértését. A gondoskodás középpontba állítása ráirányíthatja a figyelmet a gyermeki szükségletekre és szenvedésekre, és ez „sokkal igazságosabb feltételeket teremthet” (Narayan, 1995, 139). A szabályokon alapuló etika még mindig elől jár abban, hogy más helyzetekből olyan elemeket emeljen ki, mely a gyerekek mint társadalmi csoport érdekeinek teljesebb érvényesülését segíti elő. Rita Manning (1991, 45) érvelése szerint a gondoskodás etikájában még mindig helyük van a szabályoknak

és a jogoknak, mivel egy olyan „erkölcsi minimumot” adnak, melynek alapján az emberek közötti viselkedés és a szakpolitikák megítélhetők. Susan Mendus (1995) szintén amellett érvel, hogy kombinálni lehet a gondoskodás és a jogok elemeit, ha valamely politikai filozófia kiindulópontja a politika világa. A gondoskodás etikájának feminista újraértelmezése kétségbe vonja, hogy az igazságosság és a gondoskodás dichotóm fogalmak lennének (Moller Okin, 1989), és nem tartja igaznak azt sem, hogy az észszerűség és az érzelmek szemben állnak egymással (Michaels, 1986). Ma-napság a feminista gondoskodás etikájának támogatói általában amellett érvelnek, hogy megfér egymással a gondoskodás és az igazságosság. Ezt a nézetet – megfelelő körültekintéssel – elfogadhatónak tartom a gyerekekkel összefüggésben.

A szabályokon alapuló megközelítéshez való visszatérés nem hozható összhangba azokkal az elméletekkel, melyeken a gondoskodás etikája alapul. Azonban minden megközelítésnek képesnek kell lennie kompromisszumokra a megújulás érdekében, így a szabályokon alapuló megközelítést *stratégiai okokból* fel lehet használni a kontextusnak megfelelő módon. Az ENSZ gyermekjogi egyezményének a kontextusnak megfelelő alkalmazása lehet például a gyermeki jogok követelésével kapcsolatos előfeltevések megkérdőjelezése, ami máris hozott eredményeket. Spivak (1993) azonban megfigyelte, hogy ha az esszencialista diskurzust stratégiai szempontból alkalmazzuk, akkor „a stratégia illeszkedik a helyzethez; a stratégia azonban nem elmélet” (Spivak, 1993, 4). A jogokon alapuló diskurzusok stratégiai alkalmazása így hatékony lehet egy adott helyzetben, de hosszú távon nem tud olyan politikai megoldást adni, mely az elnyomás megszüntetését eredményezné. Azt hiszem, a feministák kritikája és elkötelezettsége megtörte az absztrakt és univerzális jogok modern felfogásának arroganciáját. Ahogyan e cikk első bekezdésében bemutattam, az univerzális, és kontextustól független jogfelfogást súlyosan megingatta a feministák ragaszkodása a kontextushoz, a relációkhoz és a tapasztalatokhoz.

Onora O'Neill (1988) érvelése szerint a jogokon alapuló diskurzust objektivitásra törekvő nyelvhasználat jellemzi, ami azt erősíti, mintha a jogokkal rendelkező személy birtokolna valamit, mint a tulajdonjogok esetében. Ha a jogoknak ez a birtokosi felfogása képezi a normatív érvelés kiindulópontját, akkor a jogok és kötelességek közötti összefüggés háttérbe szorul, és a jogokon alapuló diskurzus olyan területté válik, ahol az egyes emberek igényt formálhatnak olyan dolgokra, amiből úgy érzik, hogy ki vannak zárva. Ez azt az érzést keltheti, hogy az emberek csak akkor foglalkoznak egymással, ha ez törvény szerinti joguk és kötelességük. O'Neill ehhez hozzáteszi azt is, hogy talán jobb lenne a gyerekek szükségleteivel járó jogok helyett a szülők vagy gondozók *kötelességeire* koncentrálni – ami hasznos, további figyelemre méltó gondolat. A jogok jogászias felfogásából adódó problémák bajba sodorhatják a gyerekeket, akik gyakran szintén belekeverednek ezekbe a vitákba – jegyzi meg Smart és társai (2001), akik empirikus munkájuk során a feminista gondoskodás etikáját elvált szülők gyerekei tapasztalatainak elemzéséhez használják. Bemutatják, hogy a gyerekek hogyan kerülnek bele ilyen ellenséges helyzetekbe, de a feminista gondoskodási etika segítségével azt is leírják, hogy mennyire nem csak passzív résztvevői az ilyen ellenséges helyzeteknek. Jasminka

Udovicki találóan fogalmazza meg, mi történik, ha csak az igazságossággal, az egyenlőséggel és a jogokkal törődünk, és figyelmen kívül hagyjuk a gondoskodás etikáját:

Az igazságosságra való törekvéssel visszaszerezhetjük a fenyegetett jogok némelyikét. De ahol a kölcsönös elköteleződés és szolidaritás hiányzik, ott már nem is törekszenek igazságosságra, a kapcsolat morális egyensúlya megbomlik, és mindenki csak a saját érdekeit nézi. Van, aki arra van kárhoztatva, hogy lélegzetvisszafojtva figyelje mások cselekedeteit, nehogy valamiben megrövidítsék. Egyetértek azzal, hogy bizonyos körülmények között – ilyen például a veszteség, vagy ha soha nem tudunk kölcsönösséget elérni – még ez is jobb, mint megrövidítve lenni. De ezeket a helyzeteket, bármilyen gyakran fordulnak is elő, nem tekinthetjük úgy, mintha minden helyzetet reprezentálnának, és nem vonhatunk le belőlük a konfliktusokra vonatkozó általános erkölcsi következtetéseket (Udovicki, 1993, 56).

A feminista gondoskodás etikája alapvetően mellőzi a liberális diskurzusokban megjelenő, segítséget nem nyújtó autonómiát, és a kapcsolatokat helyezi a társadalmi, politikai és filozófiai elméletek középpontjába. Ahogy Gilligan megjegyzi:

A feminista gondoskodás etikája a kapcsolatoknál kezdődik; ezeket elméleti szinten elsődlegesnek, az emberi életben pedig alapvetőnek tartja. Az emberek egymással való kapcsolatokban élnek, az emberi életek milliárdnyi alkalommal összefonódnak szövevényes, vagy kevésbé bonyolult módon. (...) Ha ezt vesszük kiindulópontnak, akkor az elkülönült szelf fogalma lényegét tekintve problematikus, mivel a racionális ember képét idézi fel, aki a külső és a belső világgal alakít ki kapcsolatot. Az ilyen autonómia ahelyett, hogy alapot adna a pszichológiai és erkölcsi problémák megoldásához, saját maga is problémákat okoz. Az érzelmekkel való kapcsolat hiánya és a kapcsolatok iránti vakság további lélektani és politikai nehézségek forrása lesz (Gilligan, 1998, 342).

Fordította Bányai Emőke

Irodalom

- Abbott, P. and C. Wallace (1990) *The Sociology of the Caring Professions*. London: Falmer Press.
- Aldridge, J. and S. Becker (1993) *Children Who Care: Inside the World of Young Carers*. Loughborough: Loughborough University Press.
- Aronson, J. (1998) 'Lesbians Giving and Receiving Care: Stretching Conceptualisations of Caring and Community', *Women's Studies International Forum* 21(5): 505–19.
- Becker, S. (1995) *Young Carers in Europe*. Loughborough: Loughborough University Press.
- Becker, S., J. Aldridge and C. Dearden (1998) *Young Carers and their Families*. Oxford: Blackwell.
- Benhabib, S. (1992) *Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Cambridge: Polity Press.
- Bordo, S. (1989) 'The Body and the Reproduction of Femininity', *Gender/Body/Know-*

TANULMÁNYOK

- ledge: *Feminist Reconstructions of Being and Knowing*, pp. 13–33. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Bryson, V. (1999) *Feminist Debates*. London: Macmillan.
- Card, C. (1990) 'Caring and Evil', *Hypatia*, 5(2): 101–8.
- Carers National Association (1992) *Young Carers Link*. London: Carers National Association.
- Cockburn, T. (1998) 'Children and Citizenship in Britain: A Case for a Socially Interdependent Model of Citizenship', *Childhood* 5(1): 99–117.
- Code, L. (1995) *Rhetorical Spaces: Gendered Locations*. London: Routledge.
- Curtin, D. (1991) 'Toward an Ecological Ethic of Care', *Hypatia* 6(1): 60–74.
- Dalley, G. (1988) *Ideologies of Caring: Rethinking Community and Collectivism*. Basingstoke: Macmillan.
- Dearden, C. and S. Becker (2000) *Growing up Caring: Vulnerability and Transition to Adulthood – Young Carers' Experiences*. Leicester: National Youth Agency.
- De Mause, L. (ed.) (1974) *The History of Childhood*. London: Souvenir Press.
- Department of Health (2003) 'Young Carers'; at: www.carers.gov.uk/
- Desautels, P. and J. Waugh (eds) (2000) *Feminists Doing Ethics*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- English, J. (1977) 'Justice between Generations', *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 31: 91–104.
- Faulstich Orellana, M. (2001) 'The Work the Kids Do: Mexican and Central American Immigrant Children's Contribution to Households, School and Community in California', *Harvard Educational Review* 71(3): 366–89.
- Fox, N. (1995) 'Postmodern Perspectives on Care: The Vigil and the Gift', *Critical Social Policy* 15: 107–25.
- Frank, J. (1995) *Couldn't Care More: A Study of Young Carers and their Needs*. London: The Children's Society.
- Fraser, N. and L. Gordon (1994) 'A Genealogy of Dependency: Tracing a Keyword of the US Welfare State', *Signs* 19: 309–36.
- Friedman, M. (1987) 'Care and Context in Moral Reasoning', in E. Kittay and D.T. Meyers (eds) *Women and Moral Theory*, pp. 190–204. Totowa, NJ: Rowman and Littlefield.
- Gilligan, C. (1982) *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gilligan, C. (1998) 'Hearing the Difference: Theorizing Connection', in M. Rogers (ed.) *Contemporary Feminist Theory: A Text/Reader*, pp. 341–6. Boston, MA: McGraw-Hill.
- Graham, H. (1983) 'Caring: A Labour of Love', in J. Finch and D. Groves (eds) *A Labour of Love: Women, Work and Caring*, pp. 13–30. London: Routledge and Kegan Paul.
- Graham, H. (1991) 'The Concept of Care in Feminist Research', *Sociology* 25(1): 61–78.
- Held, V. (1987) 'Non-Contractual Society', in M. Hanen and N. Kai (eds) *Science, Morality and Feminist Theory: Canadian Journal of Philosophy, Supplementary Volume 13*, pp. 111–37. Calgary: University of Calgary Press.
- Held, V. (1995) *Justice and Care: Essential Readings in Feminist Ethics*. Boulder, CO: Westview Press.
- Heldke, L. (1988) 'Recipes for Theory Making', *Hypatia* 3(2): 15–29.
- Hendrick, H. (1997) 'Constructions and Reconstructions of British Childhood: An Interpretative Survey, 1800 to the Present', in A. James and A. Prout (eds) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*, 2nd edn, pp. 34–62. London: Falmer Press.
- Jones, A., D. Jayasingham and S. Rajasooriya (2002) *Invisible Families: The Strengths and*

- Needs of Black Families in which Young People Have Caring Responsibilities*. Bristol: Policy Press.
- Kearns, D. (1983) 'A Theory of Justice: Love, Rawls and the Family', *Politics: Journal of the Australian Political Studies Association* 18(1): 36–42.
- Koehn, D. (1998) *Rethinking Feminist Ethics: Care, Trust and Empathy*. London: Routledge.
- Kohlberg, L. (1984) *Essays on Moral Development*. San Francisco: Harper and Row.
- Lee, N. (2001) *Childhood and Society: Growing up in an Age of Uncertainty*. Buckingham: Open University Press.
- Leys Stepan, N. (1998) 'Race, Gender and Citizenship', *Gender and History* 10(1): 26–52.
- Lister, R. (1998) 'Citizenship and Difference: Towards a Differentiated Universalism', *European Journal of Social Theory* 1(1): 71–90.
- Lloyd, M. (2001) 'The Politics of Disability and Feminism: Discord or Synthesis?', *Sociology* 35(3): 715–28.
- MacPherson, C. B. (1962) *The Political Theory of Possessive Individualism*. London: Everyman.
- McLaughlin, J. (2003) *Feminist Social and Political Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Manning, R. (1991) 'Just Caring', in E. Browning Cole and S. Coultrap-McQuin (eds) *Explorations in Feminist Ethics: Theory and Practice*, pp. 45–54. Bloomington: Indiana University Press.
- Marshall, T. H. (1950) *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mayall, B. (2002) *Towards a Sociology for Childhood: Thinking from Children's Lives*. Buckingham: Open University Press.
- Mendus, S. (1995) 'Human Rights in Political Theory', *Political Studies* 43: 10–24.
- Michaels, M. (1986) 'Morality without Distinction', *Philosophical Forum* 17(3): 175–87.
- Minnow, M. (1990) *Making All the Difference: Inclusion, Exclusion and American Law*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Moller Okin, S. (1989) 'Reason and Feeling in Thinking about Justice', *Ethics* 99(1): 229–49.
- Morgan, D. (1996) *Family Connections: An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press.
- Morris, J. (ed.) (1996) *Encounters with Strangers: Feminism and Disability*. London: The Women's Press.
- Nakano Glenn, E. (2002) *Unequal Freedom: How Race and Gender Shaped American Citizenship and Labor*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Narayan, U. (1995) 'Colonialism and its Others: Considerations on Rights and Care Discourses', *Hypatia* 10(2): 133–40.
- National Health Service and Community Care Act (1990) at: www.hmso.gov.uk/acts/acts1990/Ukpga_19900019_en_1.htm
- Office of Population Censuses and Surveys (1992) *General Household Survey: Carers in 1990*. London: HMSO.
- O'Neill, O. (1988) 'Children's Rights and Children's Lives', *Ethics* 98(3): 445–63.
- Parker, G. (1992) 'Counting Care: Numbers and Types of Informal Carers', *Carers: Research and Practice*, pp. 6–29. London: HMSO.
- Plumwood, V. (1993) *Feminism and the Mastery of Nature*. London: Routledge.
- Qvortrup, J. (1985) 'Placing Children in the Division of Labour', in P. Close and R. Collins (eds) *Family and Economy in Modern Society*, pp. 129–45. London: Macmillan.

TANULMÁNYOK

- Qvortrup, J. (2001) 'School Work, Paid Work and the Changing Obligations of Childhood', in P. Mizen, C. Pole and A. Bolton (eds) *Hidden Hands: International Perspectives on Children's Work and Labour*, pp. 91–107. London: Routledge/Falmer.
- Rawls, J. (1999) *A Theory of Justice*, revised edn. Oxford: Oxford University Press. (Orig. pub. 1971.)
- Sevenhuijsen, S. (1998) *Citizenship and the Ethics of Care: Feminist Considerations on Justice, Morality and Politics*. London: Routledge.
- Silvers, A. (1995) 'Reconciling Equality to Difference: Caring (F)or Justice for People with Disabilities', *Hypatia*, 10(1): 30–55.
- Smart, C., B. Neale and A. Wade (2001) *The Changing Experience of Childhood: Families and Divorce*. Cambridge: Polity Press.
- Spelman, E. (1991) 'The Virtue of Feeling and the Feeling of Virtue', in C. Card (ed.) *Feminist Ethics*, pp. 213–32. Lawrence: University Press of Kansas.
- Spivak, C. G. (1993) *Outside in the Teaching Machine*. London: Routledge.
- Stephens, S. (1995) 'Children and the Politics of Culture in Late Capitalism', *Children and the Politics of Culture*, pp. 3–49. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Taylor, C. (1992) *Multiculturalism and the Politics of Recognition: An Essay by Charles Taylor*, with commentary by Amy Gutmann (ed.), Steven C. Rockefeller, Michael Walzer and Susan Wolf. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Thomas, N., T. Stainton, S. Doubtfire and A. Webb (2001) 'A Study of Young Carers in Wales: Perspectives of Children and Young People', report for Wales Office of Research and Development for Health and Social Care (SC00/1/003A). Swansea: Centre for Applied Social Studies, University of Wales Swansea.
- Thorne, B. (1987) 'Re-Visioning Women: Where Are the Children?', *Gender and Society* 1(1): 85–109.
- Tong, R. (1997) *Feminist Approaches to Bioethics: Theoretical Reflections and Practical Applications*. Boulder, CO: Westview Press.
- Tronto, J. (1993) *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. London: Routledge.
- Udovicki, J. (1993) 'Justice and Care in Close Relationships', *Hypatia* 8(3): 48–60.
- Ungerson, C. (ed.) (1990) *Gender and Caring: Work and Welfare in Britain and Scandinavia*. London: Harvester Wheatsheaf.
- Woodhead, M. (1990) 'Psychology and the Cultural Construction of Children's Needs', in A. James and A. Prout (eds) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary issues in the Sociological Studies of Childhood*, pp. 63–84. Basingstoke: Falmer Press.
- Woodhead, M. (1997) 'Psychology and the Cultural Construction of Children's Needs', in A. James and A. Prout (eds) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Studies of Childhood*, 2nd edn, pp. 63–84. Basingstoke: Falmer Press.
- Young, I.M. (1990) *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.